

László József

Balassi Bálint európaisága

És milyen Európa a tizenhatodik század második felében? Apokaliptikus időszak ez. Az európai hadszíntéren a török hatalom gyűrűkodik a Habsburg-birodalommal. A felfedezett Újvilágból kincsek vándorolnak át az Óvilágba. E század hozza II. Gyula pápa művészetpártoló gesztusait, Anglia és Oroszország nagyhatalmi státuszát. Ekkoriban fest Tizian és Holbein, Dürer és Michelangelo. Ebben az időszakban alkot Cervantes, Lope de Vega, Shakespeare és Ronsard. Ez idő tájt terjed el a reformáció, mely a romokban heverő nemzetnek öntudatot, lelkiismereti szabadságot és anyanyelvi kultúrát ígér. A tudomány és a műveltség kitör a kolostorok falai közül, és világias színezetet kap. Nyomdák szaporodnak gomba módra, s a könyvnyomtatás eredményeit felhasználva zsoldáros versek és harcos hitvitázó iratok jelennek meg.

Ebben a zaklatott korban élt Balassi Bálint. Igazi reneszánsz egyéniség volt. Élete csupa ellentmondás. Vitéz harcos és epekedő szerelmes, vad főúr és gyengéd udvarló, lángoló hazafi és birtokperек szereplője, gögös, rátarti kényúr és önvalló, megtört lélek, buzgó hívő, de haszonból vallást cserélő, humanista bókversek írója, ugyanakkor a testi szerelem örömeit is habzsoló nőcsábász. Egyébként igényes nevelésben részesül. Nevelője Bornemisza Péter, a korai protestantizmus külföldön járt képviselője, a klasszikus kultúra és a humanizmus elkötelezett híve.

Amint látjuk, Balassi egy ellentmondásos kor ellentmondásokkal teli személyisége.

Külsejét ábrázolva csak egy korabeli festményre utalhatunk, melyet a Balassi család alsóhrabáci kastélyában találtak meg. Délceg főrangú úr áll itt teljes hadi díszben. Hidegen és nyugodtan tekint előre. Férfiasan vonzó egyéniség. Arca világos, szénfekete bajusz fut végig vastag, érzéki ajka fölött. Hullámos körhaj övezi fejét, sötét és fényes szeme szinte éget. Prémes mente lóg daliás válláról csattal akasztva,

Az első magyarul író, vérbeli, eredeti költőnk. Az őt megelőző századok irodalmi alkotásaiban is megjelenik az erősen dallomhoz kötött költői szólás. Az *Ómagyar Mária-siralomban* nem csupán a ritmus andalít, hanem az alliteráció szépsége is. Kódexeink szövegeiben is fel-felbuzog egy-egy költői kép. Költőelődök, krónikás és vallásos énekek szerzői tapossák előtte az utat. Századokon át érik a magyar líra, melynek nagy összegezője lesz Balassi Bálint.

Minden irodalmi mű egy-egy valószínűleg átszűrődése az alkotói egyéniségen keresztül. A kor lenyomatát otthagyja az alkotón és az alkotáson egyaránt. Milyen volt Balassi kora, a tizenhatodik század második fele? Bécsben egy Habsburg uralkodó, Budán a török, Erdélyben török gyámság alatt pislákol egy kevés remény, a végvárok magányosan állják az ostromot, főurak marakodnak egymás birtokain, tehetetlen vármegyék, megszeppent városok vergődnek a Habsburgok és a török között. Szinte lehetetlen kormányozni az országot.

láttatván a zsinóros zekét az aranyos övel és a karddal, melynek markolatán lazán pihen gyűrűs bal keze, míg jobbra a buzogányt emeli és a tollas süveget.

Ereiben a Balassik tüzes vére folyik. Féktelen szenvedélye sok olyan tetre ragadja, melyet később megbán. Ám ez a kicsapongó élet, ez a szerelmi és vitézi kalandokkal telített pálya olyan lírai kisugárzás forrása lesz, melyhez hasonlót Csokonaiig nem találunk. Ösztönös tehetség és egyben poeta doctus is. Kilenc európai nyelven értett és beszélt: latinul, németül, törökül, olaszul, horvátul, lengyelül, ruténul, románul és szlovákul. Verscímeihez utasításokat írt, hogy mely énekek dallamára énekelhetők. S míg Tinódinál a szürkébb szöveg mellé kellett a dallam is, addig Balassinál a szöveg önmagában is megálló, formailag is érett kifejezőmód. Rimay János, a költő barátja, méltatója és verseinek első kiadója említi, hogy Balassi úgy járt kortársai előtt, „...mint sas az apróbb madarak előtt”.

Vitézi versei nem csupán epikai leírások, hanem a végvárok életének szubjektív átélését jelentik. A katonaelet mindennapjai mellett helyet kapnak benne erkölcsi tényezők. A katonát nem azért tiszteljük, mert megöli embertársait, hanem azért, mert kész meghalni embertársaiért. Tudatosan vállalja a végvári harcosok sorsát. Így ír *A végek dicsérete* című versében:

*Vitézek! mi lehet
E széles föld felett
Szebb dolog a végeknél?
Holott kikeletkor
A sok szép madár szól,
Kivel ember ugyan él:
Mező jó illatot,
Az ég szép harmatot
Ád, ki kedves mindennél.*

*Ellenség hírére
Vitézeknek szíve
Gyakorta ott felbuzdúl;
Sőt azonkívül is,
Csak jó kedvéből is
Vitéz próbálni indul;
Holott sebesedik,
Ől, fog, vitézkedik,
Homlokán vér lecsordúl.*

Ez a legnagyobb ívű végvári verse. A végeken izzott a magyar hazafiság tüze, ahol

mostoha sorsuk ellenére is védték a hazát az ott szolgálók. Panasz és zokszó nélkül festi le a költő ennek az életnek a szépségét.

Az első versszak költői kérdésére maga ad feleletet a vitézi élet bemutatásával. Itt is megjelenik a természet tág tere, a madárdaltól hangos, illatos mezők széles tablója, ám itt csak, mint a katonaelet kerete. A mindennapok külső szépsége után fogalmazódik meg a végvári vitéz harcosok erkölcsi nagysága:

*A jó hírért névért,
S a szép tisztességért,
Ők mindent hátrahagynak:
Emberségről példát,
Vitézségről formát
Mindeneknek ők adnak...*

A török elleni harcok hősiessége egész Európa elismerését kivívta. S lehetne nagyobb dicsőség, mint a haza és a kereszténység védelme a töröktől? Egy másik versében (Búcsúja hazájától) egy régóta ismert toposzt elevenít fel, mikor Magyarországot a kereszténység védőpajzsaként emlegeti.

*Oh én édes hazám, te jó Magyarországot!
Ki kereszténységnek viseled paizsát;
Viselsz pogány vérrrel festett éles szablyát,
Vitézlő oskola! immár Isten hozzád!*

E gondolat első megjelenése az Árpád-korig nyúlik vissza. IV. Béla királyunk IV. Ince pápához intézett levelében jelenik meg először ez a motívum, melyet később Hunyadi János óta humanista írók hangoztatnak tovább és terjesztenek el Európában. Ilyen humanista író volt Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa. Ő egyben szerzője volt az *Eurialus és Lucretia* című szerelmes tárgyú novellának is, melyet maga Balassi fordított magyarra 1577-ben.

A költő, mint vitéz katona átérzi a katonaelet fény- és árnyoldalait is. Szinte történelmi tablóképként érzékelteti a vérfoltos zászlókat, éles szablyákat, s a mindenütt ott leselkedő halált:

*Viadal helyeken,
Véresen, sebesen
Halva sokan fekszenek...*

Másik, könnyedebb hangú végvári verse a *Borivóknak való*. Ebben a reneszánsz ember életérzését szólaltatja meg. A vers ihlető élménye a tavasz, a természet újjászületése. Ez a megújuló évszak feszül Botticelli vásznain, s zeng a humanisták verseiben. A világ tavaszi ébredését szinte mind az öt érzékszervvel érzékelhetjük. A végvári katonák vigadása, a virágba borult fák

illata, a folyók tisztulása, a portyázás, a loápolás, a fegyvertisztítás mind-mind megannyi mikrorealista életkép, amelyekből a végvári életforma széles ívű tablója áll össze. A sorokból egy vitéz katona arcképe bontakozik ki, aki örömmel azonosul ezzel az életformával. A hangban található némi hetykeséggel elegyedett magabiztosság. A vers az életöröm crescendójával zárul: „Igyunk, lakjunk egymással, vígan szeretetből.”

A versforma hármásrímű tizenkettes szótag. A harmadik sorok első fele egy szótaggal hosszabb. A tág lélegzetű tizenkettes sorok a meglepedés boldogságát, a pillanat ünnepélyességét közvetítik. Balassi természeti képeinek egyéniségét akkor értékelhetjük igazán, ha összevetjük a kortárs humanista költő, Marullus verssorával: „Nézd a sok házat csupa dísz, virágos / s ajtáját mindenképp violák szegélyezik...” Ez egy városi tavaszünnepe, olasz módra. Balassi tele tudóval lélegzi be a rétek, mezők, madárfüttytől hangos hegyek-völgyek friss és szabad levegőjét. A magyar költő versét a közvetlen érzékelésen alapuló élmények teszik hangulatossá és bensőségessé.

Balassi egy másik nagy témája a szerelem. Szerelmes verseit csak 1874 óta ismerjük. Kéziratai elfeledetten pihentek egy főúri könyvtár polcain. Balassi kora a virágénekek hatását tükröző szerelmes verseket, mint „fajtanokat”, elítélendőnek tartotta. Maga a költő is azt hitte, hogy ezek a tűz martalékaivá váltak.

E sajátos udvarló költemények a mindenkori ügyeletes múzsának szóltak. Női nevek sorjáznak e versekben: Losonczy Anna, Bebek Judit, Morghay Kata, Csáki Borbála, Dobó Krisztina, Szárkándi Anna: Coelia, a bécsi Zsuzsanna, valamint Annamária és egy lengyel citerás lány.

Balassi szerelmes versei többrétegűek. Képalakításában a bevezető természeti motívumokban felismerhető a virágénekek hatása. Egy másik réteg a középkori trubadúrlíra konvencióit eleveníti fel. A bókversek a kegyetlen kedveshez szólnak, aki csak egy mosoly erejéig fogadja az áradó, kitarulkozó vallomást. Az epekedő szerelmes férfi felvonultatja az ókori klasszikus irodalom teljes kelléktárát: Venus és Cupido, Mars és Pluto segítik az imádott lény meghódítását. Ezek az udvari széptevés mitológikus kellékei. Az ebből kisarjadt költészet a közös európai irodalmi hagyomány része.

A plátói égi szerelem a földinek eszményített mása. A vágyakozás érzékelteti az

elérhetetlenséget, a távlatot. A távoli, kegyetlen kedves reménytelenségbe taszítja az epekedő szerelme, aki épp epekedő sóvárgásával hitelesíti az idea elérhetetlenségét. Jól kitapintható itt Petrarca hatása. E szerelem kifejezési formája nem a tomboló szenvedély, hanem a tudatosan kiformált és kifundált logikai munka. Szigorúan zárt forma, tudományos ízű hasonlatok, nehezen megfejthető allegóriák formálják a költői mondanivalót. Ezek a mechanikusan „gördülő” költői konvenciók költőről-költőre öröklődnek, kialakítva a szerelmi líra sztereotip fordulatait.

Melyek e szerelmi líra motívumai? Az elmúlás bizonyossága, szembeállítva a költő állhatatos szerelmével. A korabeli katonai kifejezések gyakori használata: íj, nyíl, vár stb. Egzotikus és mitológiai állatok: szalamandra, fénix, pelikán, a megfelelő jelentéstartalommal. E Petrarca és Platón hatását tükröző líra Balassinál hús-vér emberi élményt kap, személyes élménnyé válik. Ugyanakkor Balassinál e hatás nem oly mély az élet és halál, a véges és végtelen kérdéseiben, mint Ronsardnál vagy Michelangelonál.

A neoplatonizmus reneszánsz-kori jelentkezése kiegészült platonizmus. A görög és római istenek és istennők új életre kelnek, új értékeket képviselnek. A neoplatonizmus kibővül az asztrológia, a keleti miszticizmus, a kabbala és az ezoterikus tudományok elméletével a platonizmushoz viszonyítva.

Most nézzük meg konkrétan Balassi két szerelmes versét. Az egyik hagyományos bókvers, a kegyetlen kedves motívumaira épülve, a másik a virágénekek hangjában és népköltészeti áthallásokban érzékelteti el nem múlt szerelmét. *Hogy Júliára talál, így köszöne néki* című verse folytatja a petrarcai hagyományokat és a középkori trubadúrlíra hangulatát idézi. A – már említett – *kegyetlen kedves* - motívum végigvonul a versen. A bevezető huszonhárom soron zuhog végig a vágyakozás intenzitása, szinte szakaszonként növekvő hőfokkal. Ezt a nagyfokú érzelmet szolgálja a gondolatrítmus és a népköltészetre jellemző, s a virágénekekre emlékeztető halmozott megszólítás, a parttalan érzelmek áradása:

*Én drágalátos palotám,
Jóillatú piros rózsám,
Gyönyörű szép kis violám,
Élj sokáig, szép Júliám!*

Kevés költő műzsája jelenik meg olyan láttatóan, mint Júlia. A „szemöldök fekete széne” és a szem „világos vénye” egy-két vonással vázolja fel az imádott kedves alakját. Az érzelmek fortissimojában szinte fejedelemnek látja szerelmét, kinek – a kor szokásainak megfelelően – térdet, fejet hajt. A huszonhárom soron át felfokozott vallomást egyetlen sor ellentételezi. Az imádott hölgy mindezen csak mosolyog. Ám ez nem vált ki keserű panaszt vagy indulatos vádat a költőből, hanem belátó megnyugvást és a dolgokon felülemelkedő tudomásulvételt.

E „török mintára” írt vers formája ősi nyolcas. A négyszeresen ismétlődő rímek a csillapíthatatlan érzelmek kifejezői.

A *Darvakhoz szól* című verse fordulataival, motívumaival, képpalkotásaival is népköltészeti ihletésű. A szálló darvak látványa indítja el az érzelm-és gondolatsort. A madárral üzenés népköltészeti ihletése kapcsolódik a szerelmes ember közlésvágyához:

*De ne siess kérlek,
Tőled hadd üzenjek...*

Párhuzamos gondolatrítmus lebegtetni a kívül-belül jelentkező fájdalmat, a költői érzelm átvitelét:

*Ruhámban setét színt,
Szívemben szörnyű kínt
Víselvén, úgy gyászolok.*

Nemcsak érzelmeit mondja el, hanem érzéseinek ébredését a szálló darvak láttán. Ezek eszébe juttatják az országot, ahol Júlia él. Bujdosó életének egy darabját írta meg, s érzelmeinek felgerjedését a látottakra. Balassi közvetlen, vérbeli lírikus. Nála élet és költészet összemosódik. Csokonaiig és Petőfiig kell majd várni az életrajz és a költői mű ilyen egybeesésére. A verset a költő jellegzetes Balassi-strófában írta. A belső rímpárok után három egymásra visszahangzó sor fogja egységbe a versszakokat. Rímpáryait elevenebbé teszi néhány asszonánc.

Mint már említettük, kilenc európai nyelven értett. Ismerte a humanista írókat: a konstantinápolyi görög Marullust, a nápolyi olasz Angerianust, a németalföldi Joannes Secundust. Némely versében a neoplatonizmus gondolatai is felsejlenek. Az ókori klasszikus költők közül Anakreon, Ovidius és Propertius versei hatottak

rá. Az ókori hagyományokat azonban Balassi eredeti egyénisége értően használja és gazdagítja vele líráját, melynek gyökere mégis a – már bizonyos fejlettségre jutott – magyar népi és műköltészeti hagyomány. Az ókori mitológiai hatásokkal – melyek túlbúrjánzanak a korabeli humanista lírában – mérsékeltlen él. Cupido, Venus, Mars neve fel-feltűnik lírájában, de ez nem lesz domináns nála.

A fentebb már említett neoplatonikus gondolatok jól tükröződnek az „*Adj már csendességet*” kezdetű versében. A szimmetrikus felépítésű vers a test börtönéből kiszabadulni vágyó lélek fohásza. Ébresztésre várva, lelkének Istennél a helye. A halál utáni öröklét bizonyosságá számára, a hit által való üdvözülés.

Vallásos versei életének különböző szakaszaiban születtek. Ő is, mint a reformáció hitvitázói, zsoldáros szívvel fordul Isten felé vigaszért:

*Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak
vétkét,
Sok hitetlenségét, undok fertelmességét;
Töröld el rútságát, Minden álnokságát,
Könnyebbítsd lelkem terhét.*

Nála a vigasztalásra vágyódó hang az ön maga egyéniségére ráébredt reneszánsz lélek magabiztos fellépésével társul. Vallásos lírájának önvallomásos jellege Szent Ágostont idézi, Istenével vívódó, perlekedő hangvétele pedig az Ady-versek hangulatát előlegezi. Makkai Sándor református püspök nem véletlenül helyezte el Balassit és Adyt irodalmunkban a vallást mélyen átérző költők közé. Balassi Istent nem csupán megszemélyesíti, hanem katonaélete tárgyi kellékeihez sorolja megható közvetlenséggel:

*Te vagy egy szál kopiám, te vagy éles
szablyám, jó lovam hamarsága.
Elmémemnek vezére, karjaim ereje, s
szívemnek bátorsága.*

Ehhez az önállóan megfogalmazott istenes költészethez a zsoldárfordításokon keresztül vezet az út. Alapos nyelvtudása lehetővé tette, hogy egyaránt fordítsa George Buchanant, Theodor Bezát és Jan Kochanowskit. A vallásos bűnbánat hangja kiérzik az általa fordított 42. zsoldárversből:

*Mint a szomjú szarvas, kit vadász
rettentett,
Hegyeken-völgyeken széjjel mint
kergetett,
Rí, leh, s alig vehet szegény lélegzetet,
Keres kútfejeket...*

Istenes verseinek utolsó csoportjában a halál a központi gondolat. Az életben való megfáradás, az örökös bujdosás, az elmúlás szelének megérzése a bűnbánó zsoltárok mélységéből kiált fel:

*Adj már csendességet,
Lelki békességet
Mennybéli Úr!...
Bújdósó elmémet,
Ód bútul éltemet,
Kit sok kín fúr.*

Máshol így ír:

*Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása,
Jusson elődbe valaha már óhajta.
Ne hagj vesznem bűnöm miatt lelkem
váltságára,
Nyújtsd ki segítő karodat szabadságomra.*

Látjuk tehát, hogy istenes verseinek személyes varázsát az Istenhez-fordulás közvetlensége, őszintesége és bűnbánó jellege adja.

Esztergom ostrománál kapott súlyos sebesülésének haláltusájában is Istennek ajánlja fájdalmát:

„Imé kioldoztam, s elődbe hoztam fene ötte sebemet...”

Balassi vallásos lírája költészetünk legszebb istenes verseit foglalja magába. Az emberért kegyes és az ember szolgálatában mindig megbocsátó Isten arcát rajzolta bele a magyar irodalomba. Istenes verseivel – mint már említettük – Ady előfutára. A modern költői lelkület első megnyilatkozása lírájának ez a vetülete.

A halált okozó sebesülése agóniájában megbékült lélekkel várja a bekövetkező véget. Míg a hadi felcser műtétet végez roncsolt lábain, ő Vergiliust idézi: „Most van szükség, Aeneas, bátorságra és erős kebelre.” Utolsó szavai a keresztény ökumené jegyében születnek. A protestáns predesztináció hallik ki vigasztaló papjához intézett szavaiból: „Hiszen azt akartad *Atyám, hogy így legyen!*” S a katolikus vallás

militáns gondolata az Athleta Christi, azaz Krisztus katonája visszhangzik elhaló sóhajában: „*A Te katonád voltam Uram és a te seregedben jártam.*” Ez a gondolat szinte előre vetül Zrínyi Miklósig.

Balassi életműve a magyar irodalom addigi eredményeinek összegzése és továbbfejlesztése. A magyar nyelvű verset az énekes-lantos színtről egymaga emelte a reneszánsz műköltészet színvonalára. Poeta doctus és ösztönös lángelme volt, aki különleges lelki alkatával, színes és erős egyéniségével a magyar líra zseniális előfutára lett.

Idegen költőktől is tanult, mert a művész-lelek magáévá fogad minden hatást, s benne értékesebbé válik a feldolgozott anyag. Azokat a költőket, akiket felhasznált, jóformán csak a szaktudósok egy szűk köre ismeri. Balassit pedig a mai napig olvassák, értik és élvezik. Költészete ma is élő.

A modern Balassi, az európai nyitottságú költő nemzeti kereteken túl az általános emberit is meg tudta szólaltatni. Korának bűntudatát, Istenben való bizakodását, a szerelmes ember vágyait: dicsekvő örömét és keserű bánatát is ki tudja fejezni. Ő hallotta meg a természet hangjait, ő találta szépnek a végvárak életét, ő adott erkölcsi alapot a haza védelmére, ő mondta ki először – szinte József Attiláig visszhangozva – hogy „édes hazám”. Ő tudta szintetizálni a törökdúlta haza és Európa kultúráját.

Európai volt a szó konkrét és általános értelmében. A kilenc nyelven értő költő eredeti művekből volt képes fordítani. Az európai kultúra alapjait képező zsidó-keresztény kulturális kör feltalálható verseiben a zsoltáros Dávid királytól a keresztény egyház szellemiségéig: Jézusig és Máriáig. Vallási tolerancia jellemezte. Protestánsként születik, majd később katolizál. E két vallás nála mégis szinte békés szimbiózisban él. A protestantizmusból átvette az egyénileg megélt Isten-élményt, a katolicizmusból a Krisztus katonája eszményt, mely nála a hősi halál mártíriumának átélése.

A 2004-es év Balassi születésének negyvenötödik évfordulója. Ez az év az Európához való hivatalos csatlakozásunk éve. Balassi Bálint élete és költészete jól példázza, hogy több mint négy évszázaddal ezelőtt is Európában voltunk. Méltó helyünk volt a szellem Európájában és Európa szellemében.

Balassi az első magyar költő, akinek lírai gyökérzete csaknem egész Európát behálózta.

Versvilágában művelődési folyamatok találkoztak: a humanizmus és a reneszánsz lenyugvó fénye, az ó- és az újlatin irodalom, s Kelet-Közép Európa népköltészete. Képköltésének keleti, érzéki jellege tagadhatatlan, nyugat-európai műveltsége irodalomtörténeti tény. Alakjának felidézésével

újólag bizonyíthatjuk otthonlétünket e sokszínű Európa-hazában, ahova kezdetektől tartoztunk. Tisztelgésünk egyaránt szól a nemzeti poézis megteremtőjének és az európai irodalmi és gondolati minták értőjének és adaptálójának. Kiváló szellemi elődünknek, akire ma is felnézhetünk.

Gömöri György

Balassi Bálint és kortársainak patriotizmusa

Budát 1541 augusztusának végén elfoglalja a török. Bár az ország többi része még tíz-tizenegy év haladékot kap (Nemeskürty szerint csak 1552 kezdődik a török hódoltság kora: Nemeskürty 1975: 670), a középkori magyar királyságnak vége, rohamosan hódít a reformáció. Ezzel egyidőben kialakul – a keresztény humanisták sugallatára – egy olyan „magyar” patriotizmus, amiben még sokáig osztoznak a hajdani magyar királyság területén élő nem magyar anyanyelvű „hungarusok”. Ennek az újfajta patriotizmusnak nem a legfőbb jellemzője a Nyugat-Európában még mindig kötelező királyhűség; van persze ennek is a magyarázata, hiszen a mohácsi vész utáni két választott király vetélkedése ezt meglehetősen kérdésessé teszi, mint tudjuk, a kor magyar főurai elég gyakran váltanak pártot, pártolnak át a másik királyhoz. Az 1552-es török hadjárat után egyébként is kiderül, hogy a porondon egyedül maradt Habsburg uralkodónak se pénze, se szándéka nincsen, hogy a törököt az elfoglalt területekről kiverje. Marad a szívós önvédelem: a végváraké, illetve a János Zsigmond alatt lassan önállósuló Erdélyé. Ha viszont meg akarjuk határozni, mi a XVI század magyar patriotizmusának fő témája, nincs nehéz dolgunk: *a török elleni fegyveres harc, illetve az ezt vállaló uralkodó támogatása*. Ehhez járul, mint másik fontos téma, az anyanyelv kiművelése.

Az első humanista, aki mindkettőt egyszerre vállalja, a Krakkóban és Wittenbergben tanult, majd a bécsi egyetemen tanító humanista, Sylvester János. Lefordítja magyarra az Újszövetséget (1541) és felfedezi, hogy magyarul is lehet időmértékes verset írni. „Zengőn szárnyal-

ó...disztichonjaihoz fogható a 18. század végéig nem írtak magyar nyelven” (Klanciczay 1964:301). Ugyanakkor latinul is versel, „De bello Turcis inferendo...” (A török ellen indítandó háborúról...) címen ír elégiát, ami Bécsben jelenik meg 1544-ben. Ennek ajánlásában megfogalmazza azokat az elveket, amelyeket a Habsburg- király, Ferdinánd, is osztana – ha tudna: „az istenes életnek nem csekély része az, ha édes hazánk szabadságának...megvédésre fegyvert ragadunk, a rabló hadakat elűzzük” (Balázs 1958:345) 456 soros elégiájának alcíme magáért beszél: „a török ellen indítandó háborúról tanácskozó keresztény uralkodókhöz” (Klanciczay 1982:345). Sylvester ebben az elégiájában megdorgálja azokat az uralkodókat, akik elhanyagolják kötelességüket, ami –szerinte– a köznép oltalma. Már az elégia elején megfogalmazza: „Fő kötelességtek – mindent későbbre halasztva- most a pogány ellen vinnetek új hadakat” (Klanciczay 1982:345). Ezután leírja a török dúlását az elfoglalt területeken, majd az elégia 113-124 soraiban elmondja, mit kell tennie a hazafiaknak: „Fegyverrel harcolni hazájáért a deréktól/ mindig szép tett volt s mindig kegyes is/ Édes volt meghalni.../ Mert hiszen ő táplált, a hazánk s ápolt, csecsemőket, / s ő vett föl minket drága ölébe, hazánk” (Csorba Győző fordítása, Klanciczay 1982:348) Visszamegy ez természetesen a horátiuszi „Dulce est pro patria mori”, gyakran idézett jelmondatra, de itt Sylvester nem csupán a római erényeket dicsőíti, hanem elégiája további részeiben hangsúlyozza a kereszténység védelmét is: „Éljen bizton a drága szabadság, bizton a Krisztus / szent hite és neve, mert óvja vitéz karotok” (Klanciczay 1982:

357). Ez a latin költemény tehát már azt tételezi, Európa fegyveres segítségére van szükség, hogy Magyarország betölthesse a Hunyadiak óta ismert szerepét – a “kereszténység védőbástyája” szerepét.

Sylvester tanárember, olyan humanista, aki felvállalja a törökellenes harc propagálását. Az ő szerepét folytatja, hagyományosabb módszerekkel az a Tinódi Lantos Sebestyén, akiről azt sejtjük, azért adta magát énekszerzésre, mert mint Török Bálint szolgája, részt vett annak hadi vállalkozásaiban és bal keze megcsonkult (Klaniczay 1964: 389). Tinódi főleg arról énekel, ami az országban történik: énekeinek 1541-től kezdődően fő témája a török, illetve “az ellen való harc és védekezés módja” (Klaniczay 1964: 391). Különösen sokat ír az 1552-es török hadjárat eseményeiről. De már az 1550-ben szerzett *Kapitány György bajviadalja* című énekben is vannak olyan sorok, amelyek mintegy előre vetítik Balassi Bálint későbbi vitézi költeményeit:

*“Én mast szóllok csak vitéztlő dolgokról,
Jelősben végvárakban lakozókról...”*

*Bátor szívvel az vitézséghez vannak,
Ha ellenségöt hallnak, megvidulnak,
Gyorsan ő jó lovokra felfordúlnak,
Az ellenségnek hamar arcul állnak.”*

(Tinódi 1956:127)

Néhány versszakkal később Tinódi a törökkel vívott végváriak harcait így írja le: az a “körösztén hitért”, valamint a “jó hírért, névért” történik. Persze a “nyereségért”, a zsákmányért is, hiszen köztudomású, király őfelsége nem nagyon fizeti a végbelieket. Vitéz Kapitán György viadala a bujádi réten történik, nagy nyilvánosság előtt: a nézők között ott van a “vitéz Bebek György” és a “jó Zay Ferenc” mellett “vitéz Balassi János” is. (Tinódi 1956:130). Talán nem tévedek, amikor úgy vélem, ez egyike lehetett azoknak a históriás énekeknek, amelyet vándorlantosok a zólyomi Balassi-udvarban bizonyos alkalmakkor elénekeltek. Mint ahogy az *Eger vár viadaljáról szóló ének* is ihlető módon hathatott az ifjú Balassira, aki két évvel a híres várostrom után született. Ez a Tinódi-ének a „jó hírben, névben” hosszú időre megmaradt végbéli vitézeknek lelkes dícsérete: „Sok jó adassék mennyből vitézőknek, / Kiktül megtartaték vára Egörnek, / Rabságtul maradta ez földi népnek, /

Bora, kenyere hegyeknek, völgyeknek” (Tinódi 1956:178) A hatalmas török túlerő ellen sikeresen védekező Eger példája két nemzedéken át élte a rosszul fizetett, hópénzt ritkán látó, részben portyázásból, zsákmányszerzésből élő magyar katonákat, köztük a végek első énekesét, Balassi Bálintot.

Mielőtt szemügyre vennénk azokat a Balassi-verseket, amelyekből kitetszik ennek a kalandos életű és az igazi katonai karrierről lemaradó költőnek hazaszeretete, mély patriotizmusa, érdemes néhány szót szólni arról a Balassi Bálint életrajzát kiegészítő két fontos dokumentumról, amit a kutatók az elmúlt évtizedekben tártak fel, hoztak nyilvánosságra. Ezek olyan idegenajkú látogatók emlékalbumában található bejegyzések, amelyekből megismerhetjük a végvári költő személyes jelmondatát. Az egyik Stephan Haymb von Reichenstein, a másik Hans von Braun albumában maradt fenn, Balassi Bálint sajátkezőleg befestett címerével; a jelmondat mindkét emlékkönyvben azonos, bár az egyikben a lap sérülése miatt töredékes: „Vita, quae fato debetur, patriae saluti solvantur!” (Gömöri 1999: 31). Magyarul: „Életemet, amellyel a sorsnak tartozom, hazám üdvére kell fordítanom!” Ezt a jelmondatot Balassi egy Cicerónak tulajdonított, de valószínűleg más által szerzett *Rhetorika ad C. Herennium* c. könyvben, illetve szentenciagyűjteményben olvashatta, talán a Petrus Lagnerius által 1579-ben Kölnben kiadott gyűjteményben (Szentmártoni Szabó 2003: 27). Ha összehasonlítjuk ezt a mondatot a kor más fontos szereplőinek fennmaradt jelmondataival, látjuk, hogy azok vagy bibliai sorokat, vagy antikizáló bölcsességet vallanak magukénak – a Balassiéhoz hasonló patriotizmus még katonáknál is nagyon ritkán fordul elő. Pálffy Miklósé például „Dominus adiutor meus” (Gömöri 1999:34), a Balassival egykorú és ugyancsak háborúban elesett jeles angol költő Sir Philip Sidney jelmondata („Quo fata volant” – Ahogy a sors rendeli) pedig mélyen fatalista a Balassi Bálint-mottóhoz képest.

Természetesen Balassi Bálint nem az egyetlen katona-költő a XVI században. Már az előző évszázadban találunk egy neolatin költőt, akit Balassi ismert és utánozott is, Marullust, aki többnyire katonáskodással kereste kenyerét, s aki egyik epigrammájában, amelynek „Mortui pro Patria” címet adja, a haza szolgálatát így fogalmazza meg: „honestam / Pugnando mortem quaerere, non tumulum” : „harcolva tisztes

halált, nem sírt keresünk” (Marullus 1951:5). De Marullusról, akit egyébként Boticelli is lefestett, s aki olvasott és elég népszerű költője volt korának, tudjuk, hogy bár családja a török elől emigrált Konstantinápolyból, a törökellenes harcot nem kapcsolja össze igazán a kereszténység védelmével (Kidwell 1989:307). Két olyan nem-magyar költőt ismerünk, akiknek műveltsége és társadalmi helyzete részben hasonló a Balassiéhoz, s ezért érdemes összehasonlítani őket a *Katonaének* szerzőjével. Egyikük, Christoph von Schallenberg (1561-1597), felső-ausztriai nemesi családból származik, Regensburg után jár Itáliában, majd 1583-tól Mátyás főherceg asztalnoka Bécsben, hogy aztán 1594-ben a dunai hajóhad parancsnokaként részt vegyen a magyarországi hadjáratban (Nemeskürty 1984:292). Ő is a török háború áldozata lett: nem Esztergomnál esett el, csak három évvel később halt bele a magyar hadszíntéren szerzett sebesülésébe. Schallenberg latinul és németül is írt, ez lényeges különbség Balassihoz képest; a hasonlóság az, hogy ő is olasz nóták dallamára szerezte számos németül írt szerelmes versét, vagyis nem csak leírta, lantkísérettel el is énekelte (vagy énekellette) őket.

Schallenberg érdekes módon kizárólag a latin nyelvű verseiben ír a török elleni harcról; ezek a versek vagy valamelyik ismerőséhez, barátjához, vagy öröklük szólnak. Az 1594-es évben korholó verset intéz egy David Enenkel nevű cseh báróhoz, aki most nem hajlandó harcba szállni- ez a rövid vers azért érdekes magyar szempontból, mert egy olyan körülményre utal, ami Balassi Bálint öccsének, Ferencnek a halálát okozta: a török-tatár seregek betörésére Magyarországra. „Turca fero mixtus Tataro grassatur in oris/ Pannonicis, vix dum vere nitente novo”(Vad törökök hada együtt jár a tatárral/ pannon földeken, ezen az alig fénylő tavaszon”(Schallenberg 1910:76) De már korábban szentel Christoph von Schallenberg egy tíz soros epigrammát a szigetvári hős Zrínyi Miklósnak Ujat nem mond a versben, amelynek a címe „Cenotaphion Nicolai comitis Serini, herois celeberrimi, in obsidione castris Sigethani MDLXV (!) occumbentis”(Schallenberg 1910: 55) és Nemeskürty az osztrák költő verseit szerkesztő Hans Hurch alapján úgy véli, ezt a verset von Schallenberg az 1591-ben kezdődő tizenöt éves háború ösztönzésére írta (Nemeskürty 1984:293). Zrínyiről és Sziget védelméről a kor latin olvasóközönsége már értesülhetett

akár Pietro Bizarri *Pannonicum bellum* c. könyvéből (Bázel, 1573), akár Zsámboki 1581-es Bonfini-kiadásából, de a legvalószínűbb az, hogy Schallenberg az a gyászantológia ihlette költői versenyre, amelyet Forgách Imre szerkesztett és adott ki Wittenbergben, a *De Sigetho Hungariae propugnacolo* (1587), amelyben számos magyar, „hungarus” és sziléziai humanista dicsérte versben 1566-ban a Szigetvár ostrománál elesett gróf Zrínyi Miklóst.

A másik költő, akinek életrajza valahol kapcsolódik Balassi Bálintéhoz, s aki meg lehet, személyesen ismerte a költőt (ami persze Christoph von Schallenberg esetében sincs teljességgel kizárva), lengyel volt. Adam Czahrowski (1563?-1599) úgy került Magyarországra, hogy a byczynai csata után, amelyben a lengyel trónért folytatott harcban a Habsburg-trónkövetelő oldalán harcolt, magyar területre menekült és itt különböző végvárakban mintegy nyolc évet töltött katonáskodással. Czahrowskit Byczyna után először Egerben találjuk, ahol először Gersei Pethő Istvánhoz szegődött el hadnagynak „hat lóra”, Szolnoknál, majd Szikszó alatt harcolt a törökkel (Hopp 1992:178), majd részt vesz a 15 éves háború harcaiban, így ott van Esztergom 1594-es ostrománál is (Mikulski 1964:140). 1596 végfelé térhetett vissza Lengyelországba és itt adta ki *Treny i rzeczy rozmaite* (Gyászdalok és különféle versek, 1597) című versgyűjteményét, amely költőileg ugyan elég gyenge, de van benne egy *Katonadal* (Duma żołnierska) c. vers, amely erős Balassi-hatást mutat. Idézzük néhány sorát nyersfordításban: „A vitéz embernél/ Vajon mi lehet szebb?/ És mi szebb a végeknél? (podgraniczne kraje)/ Ahol -ha a jég elolvadt- / Látni végtelen mezőket / Friss füvekkel ékesítve”(Kryzanowski 1963:227) Czahrowski túlélte néhány évvel Balassi Bálintot, amit azért fontos említeni, mert megérte Eger 1596-os török kézre kerülését- ez hosszú versre ihlette, aminek a címe: *Gyászének Egerért*. Megint csak Balassit halljuk ki a Czahrowski- vers néhány sorából: „Derék és harcban ügyes egri vitézség,/ Magyarok tüköre, vitézek harcra érett iskolája,/ Amely most elpusztult a pogány kéz által”(Czahrowski 1937:38). Ugyanakkor Czahrowski magát „egyszerű katonának” mondja, közel sem rendelkezik azzal a műveltséggel, mint Balassi és hosszú magyar földi katonai szolgálata ellenére magyar történelmi ismeretei is elég fogyatékosak. Verstechnikája kezdetleges és mindössze azért tart igényt figyelmünkre, mert jelzi az

életében verseit ki-nem-nyomtató Balassi Bálint hatását kora kisebb költőire.

Cristoph von Schallenberg kétségtelenül patrióta, de ő elsősorban egy dinasztia, nem egy pátriát szolgál. Adam Czahrowski a lengyel királyság szempontjából 1596-os hazatéréséig árulónak tekinthető, magyarországi zsoldoskatonaként hogyha harcol is a török ellen, azt nem a "kereszténység", hanem saját érdekében teszi- panaszkodik is a magyar urakra, meg közvetve a császári hatóságokra eleget verseiben. Főtémája saját szegénysége és kenyéradóinak "hálátlansága". Jelen van ez a csalódottság Balassi verseiben is?

A remek *Katonaének*-ben erről nem beszélhetünk. Inkább arról, hogy Balassi némileg idealizálja, eszményíti nem annyira a katonaéletet, mint a végvári vitézek életét, sajátos körülményeit. A vers a természet dicséretével indul, méghozzá egy "kikeleti" képpel- teljes tavasz van, amikor a madarak dalolnak és a mezők illatoznak. De ez a szinte idilli kép már a második versszakban drámaira fordul- a portyázó vitéz tétje minden harci alkalommal a saját élete. "Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik, - homlokán vér lecsordul" (Balassi 1974:119). A vers, mint azt Varjas Béla kimutatta, erős manierista kontraszt-hatásokra épül (Varjas 1982:300), s benne a XVI századi katonaélet pozitív oldalát éppúgy megtaláljuk, mint hátrányait, nehézségeit, sőt: tragikumát. Az 1-4 versszak inkább a pozitívumokat emeli ki, s ez a himnikus dicséret a katona ideáltípusának a felmagasztalásában csúcsosodik ki:

*"Az jó hírért névért s az szép tisztességért
ők mindent hátra hadnak,
Emberségről példát, vitézségről formát
Mindeneknek ők adnak"*

Balassi 1974:120. Az én kiemelésem)

Az ezután következő három versszak arról szól, hogy milyen veszélyek várnak a végbeli katonákra, vagyis ezek a "jó sólymok" mennyi nélkülözést szenvednek és néha milyen méltatlan halállal halnak meg. A nyolcadik strófában, mint Varjas Béla írja, "valódi humor" csillan meg (Varjas 1982:303), s valóban ezek a sorok:

*"Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájok.
Az utaknak lese, kemény harcok helye tanuló oskolájok,
Csatán való éhség, szomjúság, nagy hévség s fáradtság
mulatságok"*

(Balassi 1974:120)

olyan rezignált öngúnyval íródtak, amire a magyar lírai költészetben korábban nemigen volt példa. Én még tovább mennék, mint Varjas, aki ugyan hangsúlyozza a kontraszthatásos technikát, de itt megáll; ez a versszak mintha csak a Schallenberg-féle udvari költő-humanisták okítására íródott volna. Mintha csak Balassi az ilymódon kigúnyolt „palota-iskola-mulatság” hármassal adná igazán értésünkre, milyen viszontagságokat kell elszenvedniük a végbeli katonáknak. Hiszen ő is tudja, hogy versének előző részében mennyire idealizálta korának hadviselőit!

A végbeli katonákra ugyanis az 1580-90 közötti évtizedben sokkal inkább a nyomor volt jellemző, mint a vidám harcbaszállás és dicsőséges hősi halál. A „győri hős” és komáromi várkapitány Pálffy Miklóshoz intézett beadványok sokaságából tudjuk, milyen szörnyű volt helyzetük. Levél Pálffyhoz 1586 március 12-éről: „A komáromi urak ismét összegyűlvén olyannyira háborogtak, hogy már nem tudnak hová lenni a nagy éhség és sok dög husétel miatt” (Jedlicska 1897:218). Pálffy Miklós Ernő főherceghez írt levelének summája, 1589 szeptember 3-án: „kéri, hogy [a főherceg] a komáromi német katonaság számára legalább egy évi fizetést eszközöljön ki, mivel a katonaság öt éve (!) nem kapott fizetést és még kellő ruházata sincs” (Jedlicska 1897:382) Ezek a jelentések magukért beszélnek. Az egriek talán jobb helyzetben voltak, mint a komáromiak, de ők sem tudták volna elmaradt fizetésüket pótolni, illetve magukat élelmezni, ha nem csapnak ki a fegyverszünet megszegésével néha-néha a környékbeli török-megszállt területekre és nem adják utána „kótyavetyére” az ott zsákmányolt árukat, illetve foglyokat. Ezek után nincs mit csodálkozni, hogy Balassi Bálint 1589 őszén Lengyelországba „bujdosik”, hogy ott (tervei szerint) tisztességes zsoldért és megfelelő katonai rangban harcoljon majd a török ellen.

De ebben a fentebb idézett versében, amit még 1589 ősze előtt írhatott, nem vallja be csalódását, hanem az utolsó szakaszt „ódai felmagasztalással” zárja: az ifjú vitézek dicséretes seregére Isten áldását kéri. Varjas úgy gondolja, hogy a „kiknek ez világon szerteszerént vagyon mindeneknél jó neve” (Balassi 1974:120, Varjas 1982:305) sorban az „ez világon” voltaképpen a magyar hazát jelenti- azt hiszem, ebben téved. A kor nyugati humanistáit élenként érdeklik a magyarországi állóhadszintéreményei, 1576-ban Hubert Languet helyi jelentőségű magyarországi

várostromokról, illetve elfoglalásokról ad hírt barátainak, megbízóinak, 1596-ban pedig Eger eleste nemzetközi jelentőségű eseménynek tűnik, amiről nemcsak Adam Czahrowski számol be lengyel nyelvű versében, hanem 1596-ban megjelenik „Georgius Burnomisa”(Bornemisza) latinból lengyelre fordított beszámolója is „Eger vár bevételéről és az azt követő [mezőkeresztési] vereségről”(Hopp 1992:178)- ez a latin röpirat egyébként bejárja egész Európát.

Balassi ezt a versét még reménykedő hangon fejezi be: „Mint sok fát gyümölcsökkel sok jó szerencsével / áldjon Isten mezőkbe!”(Balassi 1974:120). De nem telik bele nagy idő és már búcsút mond azoknak a végbelieknek, akiket a „Katonaeinek”-ben megörökített. „Valedicit Patriae...” című verséről van szó, amit 1589 őszére lehet keltezni, a Lengyelországba távozás előtti hetekre, vagy napokra. Ez a vers voltaképpen summája Balassi Bálint egész addigi életének. Azoktól búcsúzik, akiket szeretett, akik körülvették, akikkel együtt harcolt éveken át:

*„Ó én édes hazám, te jó Magyarország,
Kí kereszténységnek viseled paizsát,
Visepsz pogány vérrrel festett éles szablyát,
Vitézlő oskola, immár Isten hozzád!”*

(Balassi 1974:134)

Ebben a nyitó szakaszban világosan megfogalmazódik a XV században kezdődő *antemurale* ideológiája. Magyarország nem csak önmagát, az egész kereszténységet védi 'a pogánnyal' szemben. Vagyis a magyar patriotizmusnak az ad különös értelmet, hogy a török hódítás ellen védelmezi az egész keresztény Európát. És amit a kortársak még nem tudhattak: a hazájától búcsúzó Balassi Bálint azért szegődik a lengyel király, vagy Zamojszki zsoldjába, hogy jobb körülmények közt, rendes seregben harcolhasson a török ellen. (Más kérdés, hogy ebből a török háborúból nem lett aztán semmi.) De mihamarab megindul a tizenötéves háború, Balassi Bálintot újra Magyarországon találjuk, részt vesz egyes várak felszabadításában és „dávidos” zászlóval vonul Esztergom alá, hogy életével pecsételje meg hitvallását.

A „Valedicit Patriae” a teljes hazától való búcsúzás után a szűkebb hazától és környezettől is búcsúzik: Balassi lokálpatriotizmusának csak akkor van értelme, ha tudjuk, Egernek milyen szimbolikus

jelentősége volt a XVI század második felében Európa szerte. És ha megnézzük ezt a versszakot, megint az az érzésünk, Balassi messzebbre látott sok kortársánál, a költő-kortársakat is beleértve:

*„Egriek, vitézek, végeknek tüköri,
Kiknek vitézségét minden föld beszél,
Régi vitézséghez dolgotokat veti,
Istennek ajánlva legyetek immár ti!”*

(Balassi 1974:135)

A „végeknek tüköri” kifejezés arra mutat, Balassi Bálint az egriekben látta megtestesülni mindazt, amit a legjobbnak tartott a végbeli katonák életében. A tükör sajátossága, hogy csillog: a vitézi erények is csillognak a mindennapok szürkeségében. Különben ugyanennek a versnek a negyedik versszakában kétszer is előfordul a „fényes” illetve „félő” jelző, a kopjákra, kardokra, vagy sisakokra alkalmazva- a költő esztétikai örömet lel a jól felszerelt sereg „vitézlő nagy szépségében”. És megismétlődik az egriek dicsérete: *minden föld* beszél az itteni katonák virtusát, sőt: összehasonlítja tetteiket a görögök, rómaiak, avagy a régi magyarok hősiességével! Mivelhogymásképpen nem értelmezhetjük a „régi vitézséghez dolgotokat veti” (Balassi 1974:135) kitélt.

Magyarország és Eger után a harmadik hely, amitől Balassi még ebben a versben búcsúzik, az a csaták, a portyázások tere. A hatodik versszak festi ezt rendkívül érzékletesen: a táj a Mátra és a Bükk környéke, illetve az attól délre fekvő terület, a török hódoltság és a magyar királyság közti vidék: „kiterjedt sík mező,/ S fákkal, kősziklával bővös hegy, völgy, erdő” (Balassi 1974: 135). Ez a „rárószárnyon járó” gyors lovakkal benyargalható vidék közelebb áll a katonaköltő szívéhez, mint északabbra fekvő birtokai, nem beszélve a „szörnyű havasokról”, amelyeken csak bolyonghat a csalódott szerelmes. Igaz, végül is Balassi azt mondja, azért bujdosik el hazájából, mert „Cupido” kiűzte onnan, ezért kell „Pallás” és „Márs” szolgálatába szegődni (Balassi 1974: 139). De nyilvánvaló, hogy 1589-ben nem csak Losonczy Anna újabb házassága miatt, hanem egzisztenciális okokból is távoznia kellett abból az országból, ahol (mint öccsének írta Krakkóból) nem bíztak rá „szorgos gondot”, úgymint „Tatát vagy Palotát”(Balassi 1974:413). S bár a „versfaragást” szívesen elhagyta volna egy hazai

kapitányságért, Balassi Bálint patriotizmusához nem fér kétség - mindössze annak örülhetünk, hogy *nem* bízták meg idejében olyan katonai feladattal, ami Magyarországon tartotta volna. Hol lennének akkor a Célia-versek? Hol az utolsó istenes versek?

Az utolsó bűnbánó versek egyikében („Könyörög istennek, hogy bujdosásában viselje kegyelmesen gondját...”) olvassuk ezeket a megkapó sorokat, amelyekben, úgy hiszem, benne van a remélt és nem sokkal később véghez is vitt hazatérés vágya:

„Az szép harmatot, miként hullatod
tavasszal virágra,
Sok jódot Uram, úgy hullasd reám,
te régi szolgáladra.

Hogy mind holtomig szüvem legyen víg,
Téged magasztalván,
Mindenek előtt s mindenek fölött
szent nevedet áldván”

(Balassi 1974:153)

A patriotizmus fogalma –ez nyilvánvaló-korról-korra változik. Balassi Bálint az utolsó magyarok közé tartozik, akik egyértelműen felvállalhatják a további török hódítás ellen védekező keresztény és keresztényen magyarság védelmét. Eger eleste és különösen a Bocskai-felkelés után a magyar hazafiság értelme is megváltozik: a katolikus „királyi” Magyarország és a protestáns többségű Erdély más-más modelleket fogalmaz meg, sőt a vaskori béke után már nagyon nehéz lesz a Habsburg-pártiságot összeegyeztetni a magyar hazafisággal. Ha nem esik el Esztergomnál, vagy később, Mezőkeresztesnél, vajon milyen lett volna Balassi Bálint magyar költő patriotizmusa?

Idézett művek jegyzéke

- Balassi 1974: *Balassi Bálint összes versei, szép magyar comoediája és levelezése*, 3. javított kiadás, Magyar Helikon, Bpest, 1974
- Balázs 1958: Balázs János, *Sylvester János és kora*, Bpest, 1958
- Czahrowski 1937: Adam Czahrowski, *Treny i rzeczy rozmaite*, wzd. T.Mikulski, Warszawa, 1937
- Gömöri 1999: Gömöri György, *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig*, Argumentum, Bpest, 1999
- Hopp 1992: Hopp Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban*, Balassi Kiadó, Bpest, 1992
- Jedlicska, Pál, *Adatok erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajza és korához 1552-1600*, Eger, 1897
- Kidwell, Carol, *Marullus. Soldier Poet of the Renaissance*, Duckworth, London, 1989
- Klaniczay 1964: Klaniczay Tibor (szerk.) *A magyar irodalom története 1600-ig*, Akadémiai, Bpest, 1964
- Klaniczay 1982: Klaniczay Tibor (szerk.) *Janus Pannonius-Magyar humanisták*, Szépirodalmi, Bpest, 1982
- Krzyzanowski, Julian, *Historia literatury polskiej*, PIW, Warsaw [é.n., de 1964)
- Marullus 1951: *Michaelis Marulli Carmina*, edidit Alessandro Perosa, Turici (Zürich), In Aedibus Thesauri Mundi, MCMLI
- Mikulski 1964: Tadeusz, *Rzeczy staropolskie*, Wroclaw 1964, Studia staropolskie, t. XIV.
- Nemeskürty 1975: Nemeskürty István, *Önfia vágta sebé*t, Magvető, Bpest, 1975
- Nemeskürty 1984: Nemeskürty István, *Olvasók és olvasmányok. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, Magvető, Bpest, 1982
- Schallenberg 1910: Cristoph von Schallenberg. *Ein österreichischer Lyriker des XVI. Jarhunderts*, herausgegeben von Hans Hurch, Tübingen 1910 (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, CCLIII)
- Szentmártoni Szabó 2003: Szentmártoni Szabó Géza, 'Balassi Bálint latin jelmondatáról', *A Balassi Bálint Intézet évkönyve. Hungarika a XXI században*, Bpest, 2003
- Tinódi 1956: *Tinódi Lantos Sebestyén válogatott munkái*, Magvető, Bpest, 1956
- Varjas 1982: *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Akadémiai Kiadó, Bpest, 1982